

توطئه‌انگاری و توطئه‌انکاری در تحلیل سیاسی

دکتر ابراهیم برزگر

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

پائیز ۱۴۰۰

سرشناسه : برزگر، ابراهیم، ۱۳۴۳ -
 عنوان و نام پدیدآور : توطئه‌انگاری و توطئه‌انکاری در تحلیل سیاسی/ابراهیم برزگر.
 مشخصات نشر : قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۴۰۰.
 مشخصات ظاهری : ۱۸۴ ص: مصور، جدول.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۴۱۵-۹ : ۳۵۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۷۵-۱۸۳.
 موضوع : توطئه‌های سیاسی
 موضوع : conspiracies
 موضوع : نظریه‌های توطئه
 موضوع : Conspiracy theories
 موضوع : سیاست جهانی
 موضوع : World politics
 شناسه افزوده : نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف
 رده بندی کنگره : HV۶۲۹۵
 رده بندی دیویی : ۳۶۴
 شماره کتابشناسی ملی : ۸۵۶۳۵۷۸
 شماره کتابشناسی ملی : فیبا

توطئه‌انگاری و توطئه‌انکاری در تحلیل سیاسی

دکتر ابراهیم برزگر
 عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی
 طراح جلد: سامان افتخار
 صفحه آرا: فاطمه حداد
 ناشر: نشر معارف
 نوبت چاپ اول
 شمارگان: ۱۰۰
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۴۱۵-۹

۳۶۳

فهرست مطالب

۱۱	 مقدمه
۱۵	 فصل اول: مقام فهم نظریه توطئه‌انگاری
۱۵	 تعریف توطئه
۱۷	 واژه‌های مترادف و نزدیک توطئه
۱۷	 مدعای نظریه توطئه‌انگاری
۱۸	 مفروضات و مبانی نظریه توطئه‌انگاری
۱۹	 تعریف نظریه توطئه
۲۲	 نظریه توطئه‌انگاری در ایران
۲۲	 عوامل سیاسی
۲۴	 عوامل فرهنگی
۲۵	 توجیه نظریه توطئه‌انگاری با واقعیت دخالت عینی خارجی در جهان غیرغرب
۲۶	 توجیه نظریه توطئه‌انگاری با واقعیت جامعه‌شناختی و پدیده استبداد داخلی
۲۶	 کارکردهای خدمتی نظریه توطئه
۲۹	 دیدگاه خاص مردم ایران نسبت به توطئه‌انگاری انگلستان
۳۲	 دلایل کاربرد نظریه توطئه در تحلیل سیاسی
۳۵	 فصل دوم: مقام کاربرد نظریه توطئه در مطالعات میان رشته‌ای
۳۵	 ۱. نظریه توطئه‌انگاری در علم اقتصاد
۳۶	 ۲. نظریه توطئه‌انگاری در کتب جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی
۳۸	 ۳. نظریه توطئه‌انگاری در آثار و کتب رشته هنر

مقدمه

بشر از دیرباز در صدد شناخت جهان خارج اعم از جهان طبیعی و جهان انسانی بوده است. پدیده‌ها و حوادث آن همواره در قالب پرسش‌ها و طرح معماهایی ذهن انسان‌ها را به خود مشغول کرده است و تا دستیابی به پاسخ پرسش‌ها و حل معماها، آرام و قرار نداشته است.

فهم اسطورهای، فهم فلسفی و دینی و نیز فهم‌های علوم تجربی همواره منبع تولید پاسخ برای انسان بوده است. به این ترتیب، جستجوی چیستی یا چرایی یا علل‌شناسی در دوره‌های گوناگون همواره ادامه داشته است.

در دنیای معاصر، جهان غیرغرب، دستخوش سیل بنیان‌کن تمدن نوین غرب شد و از حدود یک‌صد و پنجاه سال پیش تاکنون، جهان اسلام و توطئه‌نیافته همواره تحت تأثیر مداخلات مستمر کشورهای غربی بوده است. این فرایند در ایران معاصر هم مصداق دارد. توجه به نقش مداخله‌گرانه کشورهای غربی نظیر روسیه، انگلیس و آمریکا به‌طور خاص، با شدت و ضعف توسط مردم و دولتمردان، مسئله‌واره این نوشتار را صورت‌بندی می‌کند.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، مفهومی نوین به نام «نظریه توطئه‌انگاری» وارد ادبیات سیاسی و واژگان سیاسی - اجتماعی ایران شده یا بسامد کاربرد آن افزایش یافته است.

فراتر از ادبیات عامه، این نظریه وارد ادبیات علمی شده و به واژه‌ای پرکاربرد و همه‌جایی و همه رشته‌ای تبدیل شده است و تقریباً در همه رشته‌های علوم انسانی نظیر علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا، روان‌شناسی، اقتصاد، مدیریت و جز آن و حتی

رشته‌های علوم طبیعی به کار گرفته شده است.

سؤال اصلی آن است که توجه به عنصر مداخله‌گر کشورهای غربی در جهان غیرغرب

ازجمله ایران معاصر، چگونه پروژه علل‌شناسی حوادث و رخدادها را سامان داده است؟

فرضیه یا نظریه توطئه‌انگاری آن است که «سبک تحلیل سیاسی توطئه محور سبک

معیوبی است و قدرت واقع‌نمایی ندارد و فرهنگ سیاسی را دچار آسیب‌ها و مخاطراتی

جدی کرده است». این فرضیه از سوی نویسندگان، ابتدا فهم و سپس نقد می‌شود.

توطئه‌انگاری مطلق پدیده‌ها و نیز توطئه‌انکاری و دشمن‌انکاری در سیاست داخلی و

بین‌المللی هر دو خطای شناختی است.

در محافل دانشگاهی و پژوهش‌های علمی، کاربرد نظریه توطئه‌انگاری همواره مورد

مذمت قرار گرفته است و ضعف‌های روش‌شناختی آن در مقام شکار داده‌ها و جمع‌آوری

شواهد و نیز مقام دآوری و فضیلت و سوءاستفاده‌های سیاستمداران و سیاست‌ورزان در

کشورهای و یا رقابت‌های سیاسی به تفصیل بحث و مطالعات موردی آن در کشورهای

در حال توطئه، خاورمیانه و خاورمیانه عربی و ایران به طور خاص انجام شده است. با این همه

کاربرد دوگانه آنچه در قالب شیوه و سبک تحلیل سیاسی و چه در قالب سلبی آن و تذکر

توطئه‌انکاری در قالب دشمن‌انکاری در سیاست بر عدم توجه مطلق به نقش رقا و دشمنان،

موضوع جدیدی است که نشان‌دهنده، وارد شدن آن به سنتز و مرحله جدید است. برخی

مقوله دشمن را کلید حل همه معماها و همه تحلیل‌های سیاسی می‌دانند. برخی هم برعکس

هرگونه اشاره به نقش دشمن یا رقیب در تحلیل سیاسی را حمل بر کاربرد نظریه

توطئه‌انگاری و توهم توطئه می‌دانند.

روش‌شناسی این نوشتار در جمع‌آوری داده‌ها، اسنادی و روش تحلیل داده‌ها، تحلیل

محتوا و روش تفسیری است. نویسندگان می‌کوشد تا متون نوشتاری معطوف به نظریه

نوشتاری را تحلیل محتوا کند و تفسیری قابل فهم به خواننده منتقل کند و آنگاه آن را

نقادی کند. بنابراین نویسنده سه مقام فهم و کاربرد و سپس مقام نقد را در نوشتار پیگیری

می‌کند و متناسب با هر مرحله از روش‌های متناسب بهره‌گیری می‌کند.
 بنابراین مسئله‌وارگی این نوشتار آسیب‌شناسی دوگانه نحوه مواجهه با مقوله «توطئه» در
 تحلیل سیاسی پدیده‌های سیاسی است:

الف) توطئه‌انگاری

یکی از شیوه‌های تحلیل سیاسی عامیانه که در باب موضوعات و تحولات سیاسی
 گوناگون به گونه «سهل» و آسان استفاده می‌شود، چیزی است که به عنوان «نظریه توطئه»
 یا دقیق‌تر «نظریه توهم توطئه» شناخته می‌شود. در این شیوه همه پدیده‌های پیچیده و چند
 وجهی متغیره سیاسی به علتی واحد فروکاسته و ساده‌سازی می‌شود و به ظاهر هم توضیح
 دهنده و قانع کننده است و آن واژه اختصاری «دست‌های پنهان دشمن» است. این شیوه
 تحلیل، سطحی است و صرفاً وجهی و عاملی از عوامل و وجوه متعدد پدیده را پوشش
 می‌دهد. یک جزئی به جای کل می‌نهد و فرض می‌شود که صد درصد عوامل شکل‌گیری
 و رخدادها را آن یک جزء تشکیل می‌دهد. در حالی که اصولاً در علوم انسانی و اجتماعی ما
 پدیده تک علتی و تک متغیره نداریم. این توطئه‌انگاری مطلق پدیده‌ها و فرایندهای سیاسی
 دارای تبعات مخربی بوده است و مورد نقد برخی از صاحب‌نظران قرار گرفته و با عنوان
 متساهلانه «نظریه توطئه» تئوریزه شده است؛ زیرا مختصات نظریه علمی را ندارد.

ب) توطئه‌انکاری

با این همه هر چه این «توطئه‌انگاری در همه چیز» امری مبتذل و غیرقابل دفاع است اما
 این امر موجب شده است که عده‌ای از آن سوی پشت بام بیفتند و به «توطئه‌انکاری در همه
 چیز» گرایش پیدا کنند و حساسیتی منفی به کاربرد واژه «دشمن» در تحلیل سیاسی پیدا
 کنند و کاربرد واژه «دشمن» در گفتار و نوشتار دیگران را بر «توطئه‌انگاری در همه چیز»
 حمل کنند و درواقع به «دشمن‌انکاری» در سیاست، باورمند شوند. به نظر می‌رسد
 توطئه‌انکاری و دشمن‌انکاری به مراتب خطرناک‌تر، مخرب‌تر و ویران کننده‌تر و
 بیمارگونه‌تر از توطئه‌انگاری افراطی است. جامعه‌ای که گرگ وحشی را دوست‌پنداری

۱۴ ➤ توطئه‌انگاری و توطئه‌انکاری در تحلیل سیاسی

کند و اصولاً دشمنان را در زمره دوستان و خیرخواهان خود تلقی کند، به خواب غفلت فرو می‌رود و گلبول‌های سفید بدن کشور خود را تکثیر و آماده نمی‌کند و چنین جامعه‌ای در معرض آسیب و تهدید جدی است. همان گونه که به میزانی که تهدید ویروس کرونا از سوی مردم عادی انگاری شود؛ میزان ابتلای آنان و مرگ و میر آنان افزایش می‌یابد. بنابراین محتوای این کتاب آسیب‌شناسی دو طرفه بر محوریت مفهوم توطئه است.

در تألیف این کتاب از نظرات علمی همکاران ارجمند و نکته‌سنجی برخی از دانشجویان بهره گرفته‌ام، از آنان و سرکار خانم شکوه هاشمی برای تایپ و از دست‌اندرکاران انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی در آماده‌سازی این اثر تشکر می‌کنم.

www.ketab.ir